

ХТО ВРЯТУЄ «БІЛОГО СЛОНА»?

З надією на відновлення астрономічної обсерваторії в Карпатах

На південно-східному кінці Чорногорського хребта, що розмежовує Івано-Франківську та Закарпатську області, на маківці гори Піп Іван височить кам'яна зруйнована споруда із зінціями вибитих вікон та плоским дахом. Мабуть, не один турист дивувався: що ж тут було раніше? Метеорологічна станція? Турбаза? Прикордонна застава?

ТРАГІЧНА ДОЛЯ СПОРУДИ НА ГОРІ ПІП ІВАН

У 1935 р. на кошти Військово-повітряних сил Польщі на горі Піп Іван почали споруджувати астрономо-метеорологічну обсерваторію, яка підпорядковувалася Варшавському університету. На її врочисте відкриття в липні 1938 р. прибули офіційні особи, а також група астрономів, серед них були директор Варшавської обсерваторії проф. М. Камінський, його помічник Я. Гадецький, директор Львівської обсерваторії проф. Е. Рибка та інші. Однак святкове дійство було перерване різким погіршенням погоди, що стало своєрідним віщунням майбутньої трагічної долі цієї споруди. Через великі кошти, яких потребувала обсерваторія як науковий заклад, та скептичне ставлення до цього проекту деяких чиновників споруда отримала символічну назву «Білий слон».

Місцеве населення, гуцули, сприймало обсерваторію як щось таємниче. Серед нього ширилися чутки, що натиском кнопки ліфта можна спуститися в глибину гори, розсунути її та відкрити ангари з літаками. А телескоп-астрограф вважали за спеціальну гармату, що мала обстрілювати все навкру-

ги. Насправді, це була суто наукова установа, а астрограф призначався для спостереження за великими й малими планетами і змінними зір. Уже в 1938–1939 рр. працівники обсерваторії отримали багатий матеріал спостережень, сюди приїздили відомі вчені Європи. Та початок Другої світової війни перервав звичний плін життя на горі Піп Іван. У кінці вересня 1939 р. обсерваторія перейшла до Радянської України.

Саме в ті часи доля поєднала академіка АН УРСР Олександра Яковича Орлова (1880–1954) з обсерваторією на горі Піп Іван, і сталося це в новорічну ніч 1940 року, тобто 70 років тому. Олександр Якович був першим академіком-астрономом Української академії наук із 1919 р. Він був одним із перших учених, який оцінив можливість використання як астрономічних спостережень щодо руху полюса Землі, так і геофізичних даних про зміни сили тяжіння, морських припливів тощо для визначення механічних властивостей Землі й перевірки гіпотез про її внутрішню будову. З цією метою він заснував у 1926 р. Полтавську гравіметричну обсерваторію. Крім цього, О.Я. Орлов очолював Одеську обсерваторію, організу-

вав гравіметричне знімання України, а також активно працював над питаннями, пов'язаними зі створенням академічної обсерваторії в Україні. Діапазон його діяльності був надзвичайно широким, і всі його починання увінчувалися успіхом. Мабуть, тому Президія АН УРСР саме йому, вже не молодому (напередодні його 60-річчя) вченому, доручила піднятися на гору Піп Іван для з'ясування можливості відновлення функціонування обсерваторії. У грудні 1939 р. О.Я. Орлов рушає в дорогу.

Збереглися листи Олександра Яковича до дружини Катерини Олексіївни з різних пунктів подорожі до гори Піп Іван, починаючи зі Львова. Ці листи він просив дружину зберегти для майбутнього складання звіту про подорож. Копії деяких із них передав до Головної астрономічної обсерваторії НАН України онук О.Я. Орлова, професор із Новосибірська І.Г. Неізнакний.

с. Жабье, 28.12.1939 г.

Дорогая Катюшенька, я писал тебе, что мы должны были выехать из Жабье 27-го, однако, еще 26 вечером поднялась метель и сильный ветер. Идти в горы при такой погоде нельзя было и думать; я выразил желание ехать дальше, но запротестовал начальник милиции и сказал, что будет телеграфировать в «центр». Этот центр — уездный город Косов, к которому административно подчинено Жабье. Откровенно говоря, я был рад вынужденной остановке, так как прогулка в музей после хлопот в Станиславе и поездка на автомобиле до Жабье с остановкой в Ворохте, где пришлось порядочно походить, очень меня утомили. Между тем с. Жабье это дачное место на высоте 630 метров.

27-го весь день шел снег. Остались мы очень кстати. Начальник местной милиции, который первый побывал на обсерватории после бегства поляков, показал нам интересные документы с планом эвакуации об-

серватории и с последними распоряжениями. Судя по этим документам, поляки увезли все ценное оборудование, а то, что осталось приведено в негодность. Увезены объективы, микрометры, измерительные, счетные и пишущие машинки. Радио, представляющее большую ценность, уничтожено, «порублено топором», как сказано в документах. Так все это описано в плане эвакуации и в «последних распоряжениях». Так как граница проходит в расстоянии всего лишь одного метра от обсерватории, то, вероятно, эти распоряжения выполнены, и на горе ничего не осталось кроме штатива и барахла, которое в значительной степени разобрано местными гуцулами. Однако, с уверенностью никто не может сказать, есть ли там объективы или нет. Как то не обращали на это внимание, заботясь о другом. Поэтому побывать на обсерватории надо, к сожалению, это сейчас очень трудно. Мне удалось здесь найти открытки с видом на «Поп Иван», к которому можно подъехать лишь так, что до обсерватории остается еще 9 км и подъем в 500 м. Летом одолеть это препятствие нетрудно; можно бы и зимой, если бы не сильные ветра. Надо, следовательно, ждать тихой погоды.

Сегодня, 28-го, как раз и наступила такая погода. На дворе тихо и ясно. Мороз наступил сразу. Еще третьего дня было около 0°, а сегодня – 18°, но зато ни малейшего ветра. К сожалению, мои спутники спали. (спутники Орлова: Вильдер — инструктор, альпініст, Захаров — адміністратор Полтавської гравіметричної обсерваторії, два міліціонери — прим. автора). Не найдя их в столовой, я пошел разбудить их в 9 час. 35 мин. Мы позавтракали и в 10 час. 30 мин. Захаров с Вильдером пошли за машиной, чтобы ехать в те самые «Шибены», от которых надо идти до обсерватории 9 км. Я постепенно снаряжаюсь. Во Львове получил шубу, в Станиславе шерстяной свитер, такой какой надевают лыжники. Осталось достать

Обсерваторія на горі Піп Іван, фото 1939 р.

валенки или войлочные обмотки, какие сегодня надели здесь гуцулы (см. открытку) и можно ехать дальше. Местные жители свои безрукавки сменили на теплые куртки с кистями и шитыми украшениями. Надеюсь, что мои спутники достанут машину и мы сегодня уедем. В комнате у меня сейчас холодно и руки замерзли пока я писал. Но спать под одеялом хорошо. С 23-о не имеем никаких новостей. Целую крепко.

с. Жабье, 2.01.1940 г.

Дорогая Катюшенька, никогда, конечно, я не встречал Нового года при такой обстановке как 31 декабря 1939 г. на высоте 2026 м в роскошном здании и необыкновенно мрачной и в то же время красивой обстановке. Я чувствовал большое удовлетворение, что добрался до вершины горы зимой при глубоком снеге и при таком ветре, что нас валило с ног. Впрочем, ветер то нас, пожалуй, и выручил. Однако же расскажу все по порядку.

<.....>Вышли из горной гостиницы, расположенной на высоте 1787 метров, ровно в 10 часов утра 31 декабря. Дорога сразу пошла вверх. Снег, пурга, ветер. Идти в очках нельзя, это я увидел еще вчера и еще вчера спрятал свои очки в новый футляр. Да, и мало бы я увидел, потому что гора была опутана туманом, а пурга мешала смо-

треть. Видно было, однако, что мы очень высоко, потому что внизу в ту и другую стороны чернели верхушки соседних более низких гор. Кое-как мы взобрались на первую горку, с которой опять с досадой должны были спуститься чуть ли не больше чем поднялись и через полчаса подошли к горке, вид которой меня прямо испугал: она крутая и высокая, чтобы не сбиться с пути на ней через каждые 10 метров поставлены вешки. Я стал колебаться и подумал уж не вернуться ли нам: тем более что я шубы не взял и останавливаться да еще на сильном ветре было нельзя. Я, однако, остановился и был очень тронут, когда ко мне с подветренной стороны подошли мои спутники и стали «стеной» чтобы защитить меня от ветра. Меня это очень тронуло и я пошел. На мне было надето две спортивных «футбольных» фуфайки и мое пальто. При ветре 35 метров в секунду (так сообщили с обсерватории) стоять было холодно на морозе, однако у каждой второй вешки я должен был останавливаться, чтобы отдышаться; у каждой задерживаться было уже совестно. Один милиционер мне очень помог. Он был обут приблизительно так как я и мне было удобно идти за ним. Он оставлял следы, по которым я и поднимался. Заметив это, мой милиционер еще более «протоптал» мне лестницу и так кое-как мы поднялись наверх и очутились на венгерской границе. Здесь место совсем открытое.

Путь идет дальше по границе, которая проходит как раз по вершине хребта, подходящего к последней горе Поп Иван, где уже стоит обсерватория. Ветер дул так, что приходилось напрягать все силы, чтобы устоять и кое-как двигаться. С той и другой стороны откосы хребта довольно круты и обледенелые. Меня предупреждали, что если свалишься, то прямо не выбраться назад; придется обходить весь хребет, чтобы вернуться обратно. Однако, же полоса на вершине хребта была метров 15 и до ска-

та все-таки далеко; кроме того я следовал за своим милиционером. Хотя путь по венгерской границе был довольно трудный, но сначала было из-за ветра очень трудно; снегу стало меньше, потому что его сдувал ветер; он оставался лишь как раз на столько, что дорога все-таки не была ледяная а снежная...

Так шли с полчаса, и я совсем измучился, а тут подошли опять к горке, уже самой крутой из всех, какие встречались до сих пор. По счастью, она защитила нас от ветра, и мы могли постоять пять минут. Вышло солнце, ветер не мешал и я мог посмотреть вниз. Венгрию увидел всю как на ладони. Видна была конечно и наша сторона прикарпатской Руси. Было очень приятно, а красота такая что и не опишешь. Однако впереди крутая горка, а на ней закутанная в дымку обсерватория. Сквозь туман виднеется ее силуэт, но подробностей не было еще видно. Мне стало холодно стоять. Вышли из-за камней, защищавших нас от ветра и пошли на подъем. Тут-то и помог нам ветер. Он дул со страшной силой, на горе он чувствовался еще больше, но он дул как-то с боку, справа, но так что какая-то его составляющая гнала нас наверх. Благодаря этому, самую крутую горку мы одолели с большей легкостью, чем другие. Правда, видна была уже цель нашего путешествия. Обсерватория была уже совсем близко и я вошел в нее 31.12.1939 г. в 12 час. 30 мин. Таким образом 3.5 км мы шли 2.5 часа. Что нашли там, что видели и как спустились как Новый год встретил опишу в другой раз. Целую.

На жаль, у нашому архіві це був останній лист з гори Піп Іван від О.Я. Орлова. Проте із наведеного листа від 28.12.1939 зрозуміло, що багато чого з цінного обладнання обсерваторії було втрачено. А з інших літературних джерел можна уявити, що саме побачив учений, піднявшись на гору.

Будівля обсерваторії була зведена в стилі конструктивізму і мала форму дзеркального відображення латинської букви L, товщина стін становила 1,5 м. Над верхнім поверхом вивищувалася башта з мідним куполом діаметром 10 м, який відкривався автоматично, тут розміщувався астрограф з об'єктивом діаметром 33 см, який замовили в Единбурзі. У будинку було 43 кімнати і 57 вікон. На першому поверсі розташовувалися конференц-зал, квартира керівника і житлові кімнати. На другому — їдальня, кабінети, готель і приміщення для зв'язку, на останньому — зал для метеорологічних інструментів. У підвалі були акумуляторна, звідки подавали електричний струм, котельня та інші господарські приміщення. Обсерваторія мала власне центральне опалення та локальну електростанцію.

Як згодом з'ясувалося, працівники обсерваторії евакуювали найцінніше обладнання: п'ять лінз великого діаметра, дві лінзи меншого діаметра, два мікрометри і два хронометри. Ці предмети в листопаді 1939 року потрапили до Будапештської астрономічної обсерваторії, а під кінець війни — до Відня, звідки повернулися до Польщі в перші повоєнні роки. Змонтований трилінзовий об'єктив встановлено в Сілезькому планетарії. Об'єктив рефрактора служив кілька років у Островіку для візуального спостереження слабких змінних зір.

На основі звіту О.Я. Орлова Президія АН УРСР постановила, що Карпатська астрономічна обсерваторія (таку назву отримала споруда на горі Піп Іван) буде передана до складу АН УРСР (відповідно до Постанови РНК УРСР від 2 січня 1940 р.). Директором Карпатської обсерваторії був призначений академік О.Я. Орлов.

Але астрономічна обсерваторія не функціонувала й двох років. Знову розпочалися воєнні дії, і наприкінці 1941 року

будівлю зайняли угорські війська, які обладнали тут пункт спостереження. Коли війська залишили гору, місцеві жителі рознесли по домівках усе, що ще залишалося там. З того часу ніхто не охороняв споруду, яка поступово перетворилася на руїни.

70 РОКІВ ПОТОМУ

Як українські, так і польські науковці давно ведуть розмови про необхідність відновлення обсерваторії на горі Піп Іван. На початку 2002 року за участю зацікавлених установ із України та Польщі було створено Наукову раду координації науково-дослідних робіт обсерваторії.

У червні 2004 року в Міністерстві освіти і науки України відбулася робоча зустріч представників польської та української сторін, на якій було зазначено: якщо обсерваторія буде відновлена українською стороною на 70%, лише тоді можна очікувати на фінансову допомогу польської сторони. Мін-

освіти України пообіцяло сприяння цьому проекту.

8 квітня 2005 року в Івано-Франківську відбулася чергова нарада з питання відновлення обсерваторії на горі Піп Іван та будівництва дороги із села Шибени Верховинського району до державного кордону з Румунією. На нараді зазначалося, що відновлення цієї обсерваторії потрібне, але для цього слід знайти інвестора на конкурсній основі. Тоді ж було визначено першорядні заходи: оцінити вплив майбутньої обсерваторії на навколишнє середовище; підготувати техніко-економічне обґрунтування й робочу документацію, а також проект ескізної забудови для її відновлення. Термін проведення цих робіт за умови їх вчасного фінансування — 3 місяці.

Не так давно в Інтернеті з'явилося повідомлення: коштом Євросоюзу на горі Піп Іван заплановано відновити обсерваторію. Буде представлено проект відновлення

Вигляд на обсерваторію в 1980-х роках.

колишньої обсерваторії на горі Піп Іван, яка, згідно з дорученням Кабінету Міністрів України від 25 вересня 2009 року № 47376/3/1-0, стане частиною майбутнього Молодіжного центру.

Після затвердження кошторису на Івано-Франківщину надійде перший транш кредиту ЄС на реставрацію. У червні 2009 року архітектори з України та Європейського союзу ознайомилися з технічним станом будівлі колишньої обсерваторії на Чорногорському хребті. За результатами експертизи 22 липня 2009 р. було позитивно оцінено український проект відновлення колишньої обсерваторії зі збереженням

окремих первісних архітектурних деталей. На підставі висновків експертів Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника прийняв рішення про відновлення обсерваторії як навчально-наукового центру вишу для студентів, який би діяв із травня до вересня. Крім цього, у будівлі обсерваторії заплановано розташувати науковий центр із дослідження рослинності Карпатського національного парку та археологічну експедицію.

Сподіваємося, що «Білий слон» усе-таки оживе!

Алла КОРСУНЬ,
кандидат фізико-математичних наук